

IV
м.с. 16 773 / 1933-1-12

Л І Т О П И С

IV
с-16773
1933-1

Червоної Калини

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Ч. 1. СІЧЕНЬ

1953

Озброєні сили Війська Кубанського

Написав: полк. Сергій Федоров.

Українське суспільство знає про Кубань та кубанців не дуже багато, зокрема щодо військового її устрою та умов військової служби.

Старовинні козацькі війська, ще до часів підпорядкування їх російській імперській владі, уявляли із себе держави-республіки, досить примітивного державного складу, в яких носіями державних прав був сам озброєний нарід — козаки.

Російська влада поволі обмежувала державні права військ та намагалася використовувати для себе боєві здібності козацького люду. Таксамо і по переселенні решток Війська Низового Запорожського в 1792 р. на Кубанське Чорномор'я і на цих козаків був накладений поголовний обов'язок воєнної служби як для охорони кордонів так і при війнах зовнішніх.

Разом з тим і бувша державна автономія козацького війська була зведена на ступень російської провінції з деякими особливими правами, скоріше сказати — з широким самоврядуванням.

Обов'язки козаків впливали начеб то з титулу пожалування козакам земель добутих від кримського ханату, фактично ж це були землі козацького Великого Війська Кубанського витисненого з Кубані в 1778 р. до Туреччини російським військом.

Перші чорноморці на Кубані не одержали тих земель, що їх описав військовий осаул полк. Мокій Гулик, та які просило військо у цариці Катерини II. Дали їм хіба що половину. Згодом в 1861 році створено з чорноморців та лінейських козаків, переважно теж виселенців з козацької України, єдине військо кубанське, яке охоплювало всю описану Гуликом територію — 94.904 кв. клм.

Обов'язок поголовної воєнної служби залишився по старому, лише зі зміною в тому відношенні, що тепер козак не служив вже безречинцево до смерті чи повної нездібності, але лише деякий час: від 18 до 43-х років, з обов'язком виходу до ополчення — до 55 років.

На першопочатках населення землі Війська було виключно козацьке; некозаки не сміли там жити і навіть російські старшини та салдати, які кінчали службу, мусіли залишати козачі терени. В 1820-х р.р. некозацького населення було там менше як 1000 душ, але біля 1855 року вже 3142 души. Після замирення Кавказу в 1864 р. цар Олександр II. дозволив селитися на Кубані й некозакам і на кінці його царювання — 1881 р. їх вже там було 180.140 душ, в той час як самого козацтва в момент створення Війська Кубанського в 1861 р. рахувалося лише 160.000 душ (чоловіків).

Козаки в цей час були зобов'язані виставляти 22 кінні полки (п'ятисотенні), гвардейський дивізіон (2 сотні), 13 піших баталіонів (п'ятисотенних) та 5 батерій.

З часом козацьке й некозацьке населення зростало, а разом з тим зростала й кількість військових частин. Проте територія Війська зменшилася — року 1896 у Війська забрано приморську смугу на

350 верстов, з якої створено Чорноморську губернію, з причин більш політичного характеру.

Ще перед тим з козачої території переведено на села 12 станиць на Чорномор'ю та 13 на Лінії, а їх козаків переведено у селян (крестьяне) Ставропольської губернії.

Таким чином на передодні великої світової війни Кубань займала територію коло 88.000 кв. клм., це було коло $\frac{1}{7}$ Великої України, або $\frac{1}{40}$ площі Європейської Росії.

І така Кубань була лише трохи менша за Португалію, але більша від Сербії, в двічі більша від Данії, Швейцарії, майже в тричі більша від Бельгії, більша як Чехія, Моравія та Шлезьк разом.

В 1914 р. на території Кубані мешкало 3,122.905 душ, з того 1,339.430 душ козачого населення, 136.574 горців (черкесів та інших автохтонів Кубані) та 1,646.901 зайшого елементу так званих „іногородніх“, переважно українців.

В адміністраційному відношенні Кубань поділялася на 7 „отділів“ (повітів), які складали Кубанську Область, на чолі якої стояв начальник області, він же Наказний Отаман Війська, з правами губернатора та н-ка дивізії. Наказних отаманів призначували у Петербурзі та до 1908 р. були ними не кубанські козаки, а часто-густо чужинці.

У військовому відношенні Кубань розподілялася на 11 полкових округ, з яких, на територіяльному принципі, комплектувалися козацькі частини. Горці воєнної служби аж до 1917 р. зовсім не несли, а „іногородні“, російські підданці, служили в загальноросійських частинах.

Територіяльний принцип надзвичайно добре об'єднував козаків поміж собою та зі старшинами, бо було, що більш як 100 років козаки з діда-прадіда служили у тому ж самому полку, а певні станиці давали тіж самі сотні.

Обов'язок військової служби починався у козаків з 18 року життя, від неї звільняли лише калік. Козачу молодь від 18 літ зараховувалося у „підготовчий розряд“, вона складала присягу, та була зобов'язана з осені до весни відвідувати позазакільне навчання, переважно військового, яке провадили військові інструктори.

Ці інструктори навчали також і шкільну молодь воєнній справі та гімнастиці.

Крім того „підготовчий розряд“ ніс допоміжну службу — „наряд“ при станичній управі, а перед 21-м роком життя виходив на вправи до таборів, де з кінця квітня до кінця травня відбувалося навчання по сотнях під керівництвом старшин.

Кожний „отділ“ мав такий свій табор, для кінноти та піхоти, з барачними будівлями та великими просторами для вправ та стрільнян.

По закінченні 21-го року козак йшов на „дійсну“ службу до полків та баталіонів пластунських 1-ої черги.

Штаб Кубанського Війська давав „наряд на службу“ через отаманів відділів по станицях,

Школярі з учителями та інструкторами

а самі станиці вирішували, хто мав йти до кінноти, артилерії та у пластуни (піхоту). Звичайно в пластуни йшли бідніші козаки або ті, у кого кілька братів вже було в кінноті; решта зараховувалася у „льготні“ частини (резервові).

Козак виходив на службу з своїм конем, холодною зброєю — кинджалом а в кінноті і шаблею та одягом. Російська влада давала лише харчі, квартиру та „жалування“ — 75 копійок на місяць та 93 коп. місячно на ремонт одягу та взуття.

Така „справа“ на службу надзвичайно обтяжувала козаке господарство, зокрема господарство родин з багатьома хлопцями.

Козак служив 4 роки в кінноті та артилерії та 3 роки в пластунах, в першечергових частинах; він мусів мати однострій службовий та парадний, але мав кілька службових та вихідний — святочний, 2 пари чобіт, кілька комплетів шмаття та дрібне причиндалля — голки, нитки, гузики тощо. Сідло та кінське вбрання козак мав теж своє.

Козачий однострій складався з черкески — національного вбрання горців та козаків, бешмету (підкаптан), папахи, чобіт або легких „чевяк“. Парадний однострій мусів бути чорний, черкеска з касторового сукна, бешмет — кашміровий (у кінноті червоної барви). Вбрання вихідне та службове могло бути любої барви. Приналежність до службового розряду відзначувано

„погонами“ (наплечниками) у кінноті та артилерії — червоними, пластунів — малиновими з № або ініціалами полків.

Для захисту від непогоди козак мав чорну бурку з довгим волоссям та башлик — в піхоті сірий, у кінноті — по барвах полків, який носили за плечима, а одягали на папаху. Папаху носили в зимі й літі; літом козак мав ще захистну сорочку — „гімнастюрку“. Кокард не було.

Однострій старшин був такий сам, лише погони золоті у піхоті та артилерії, срібні у кінноті. Рангові відзнаки на погонах, а при парадному однострою — на еполетах, були однакові з російськими, хоч самі ранги були інші.

Старшини виховувалися в інших козаких та російських школах юнаків (юнкерських), бо кубанська школа в Ставрополі була зачинена владою в 90-х роках. Молодь при вступі до російських юнацьких шкіл мусіла одержати окремиї дозвіл від наказного отамана та зобов'язатися по закінченню шкіл служити в частинах рідного війська. Проте старшин-кубанців не вистарчало і до сих пор значна кількість старшин була неказоного походження. Лише з 1910 р. комплектування зі шкіл було виключно козаке.

*

Перед великою війною озброєні сили Війська склалися з:

1. гвардейського дивізіону (2 сотні) власного царського конвою;
2. 2-х сотень дивізіону в Варшаві — конвой намісника;
3. сотні конвою намісника на Кавказі;
4. 33-х кінних полків;
5. 18 піших пластунських баталіонів;
6. 5 кінних батарей;
7. 4 місцевих сотень (команд).

Допомоговими до них були воєнно-фершальська школа в Катеринодарі та 4 воєнно-ремісничі школи.

Одна третина полків та баталіонів знаходилася на дійсній полевій службі поза межами Кубані (аж на 1 катеринодарський полк), а 2/3 „на льготі“ в резерві. Льготні частини розділялися на 2-гу чергу — яка мала в собі лише кадрові караульні (сторожеві) сотні та 1/4 старшинського складу, та 3-тю чергу.

Назва	Територія комплектування	Місце служби	
Гвардейський дивізіон Кубанський дивізіон Конвойна сотня	3 усього Війська	Царське Село Варшава Тифліс (Грузія).	
Кінні полки		Отділи	
1 Катеринодарський		Катеринодарський	Катеринодар
1 Таманський 1 Полтавський 1 Запорозький 1 Уманський 1 Кавказький 1 Чорноморський	Таманський Ейський Кавказький Лабинський	Туркестан Закавказзя Закавказзя Туркестан Закавказзя	
1 Кубанський 1 Лабинський 1 Хоперський		Лабинський	Закавказзя
		Баталпашинський	Закавказзя
1 Лінійний		Майканський	Камянець - Поділ

	Пластунська бригада	Штаб м. Тифліс
1	Баталіон Катеринодарс.	} Закавказзя
2	" Майканськ.	
3	" Таманськ.	
4	" Кавказьк.	
5	" Ейський	
6	" Лабинський Баталпашинський	

	Артилерія	Катеринодар	
1	батерія	} 3 усього Війська	
2, 3, 4	"		Закавказзя
5	"		Туркестан

	Кадри льготних частин
м. Катеринодар	2, 3 Катеринодарські полки
станиці	7, 13 пласт. баталіони
Славянська	2, 3 Таманський
	9, 15 баталіони
	2, 3 Полтавські
Іманська	2, 3 Запорозький
	2, 3 Іманський
	11, 17 баталіони
	2, 3 Кавказькі
Кавказька	10, 16 баталіони
Плятировська	2, 3 Чорноморські
Прачнооконська	2, 3 Кубанський
	12 баталіони
Лабинська	2, 3 Лабинські
	18 баталіони
м. Майкан	2, 3 Лінейні
	8, 14 баталіон
м. Баталпашинськ	2, 3 Хоперські

При всіх штабах льготних частин караульні сотні охороняли склади огнестрільної зброї, обозів та табори.

Кінний полк 1-ої черги мав 6 сотень по 120 шабель та інженерну чету (саперна команда), яка заряджала справами звязку, вибуховими, мостовими.

Пластунський баталіон мав 4 піших та скорострільну сотні, чету розвідників, чету служби звязку. Сотня 180 багнетів.

При кожному баталіоні та полку існували 2 четові учебні підстаршинські сотні, допоміжні (немуштрові) сотні, музичні чети, лязарети

При штабах дивізій та пластунської бригади-школи підхорунжих, в яких проходили навчання підстаршини, які залишалися на повторну службу. Іноді при частинах були окремі відділи для козаків з середньою освітою, де вони проходили підстаршинське навчання; ці козаки мали шнуркову оторочку навколо погонів.

Козачі ранги та відзнаки.

Генерали на парадному однострої мали обшиті ковнір бешмету, рукави черкески і навколо верху папахи широким басоном золотим чи срібним; на папасі через верх хрест з вужчого басону; еполети з товстими галунними махрами. При вбранні не-парадному цілогалунні погони.

Генерал від кавалерії, піхоти, артилерії — без зірок.

Генерал-лейтнант — три зірки.

Генерал-майор — дві зірки.

Штабові старшини мають обшивку галунову вужчу на папасі та по ковнірі бешмету; галун з одною стрічкою; еполети з тонкими густими махрами. Погони галунні з двома стрічками вздовж, у полковника без зірок, у військового старшини — 3 зірки.

Обер-старшини — обшивка як у штабових старшин, лише галун з одною стрічкою, еполети без махрів. Погони з одною стрічкою, у осаула без зірок, підосаула — 4 зірки, сотника — 3, хорунжого — 2, прапорщика — 1.

Поверхстрокові I. розряду.

Підхорунжі — обшивка як у обер-старшин, погони сукняні з широким срібним чи золотим галуном вздовж; поперек погону у підхорунжого бунчужного — широка басонова стрічка; у чотового — три вузькі галунові, у ройового — дві вузькі.

Генерали, штаб та обер-старшини, підхорунжі мали на шаблі галуновий темляк (китицю).

Станичні та хуторські отамани мали відзнаки

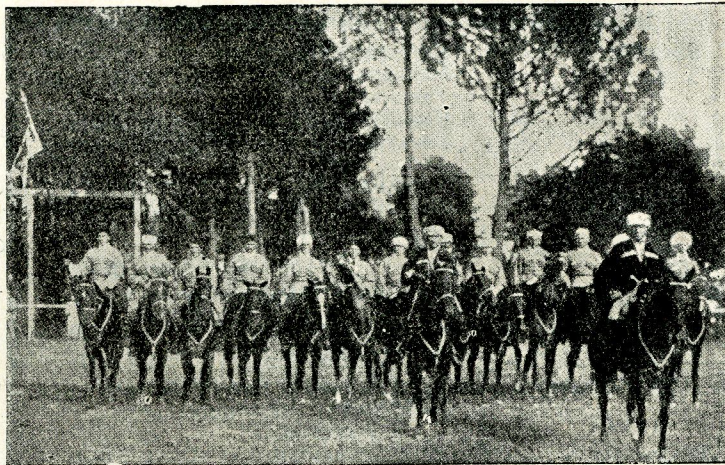
Карта Кубанщини

підхорунжих, але без поперечних стрічок на погонах, на папасі срібний гвардейський гудзик.

Кінні козаки в літньому вбранні.

Чота.

Гвардейські генерали, старшини, підхорунжі мали обшивку з гвардейського галуна, на папасі осмикінцевий хрест-зірку поверху, на перехресті срібний гудзик — бульбачку.

Поверхстрокові II. розряду.

Відзнаки на мундурах та погонах як у підстаршин; погон обшитий вузьким галуном, поперечні галунові стрічки.

Підстаршини.

Ковнір бешмету, кінці рукава черкески обшиті широким підстаршинським басоном, папаха має чотирьохкінцевий галунний хрест на поверху денця. Погони сукняні:

фельдфебель, вахмістр — широкий поперечний басон;

чотові — три білі нитяні стрічки;

ройові — дві;

приказні — одну.

Козаки, пластуни, гарматчики — сукняний погон, у пластунів малиновий, у решти червоний.

Лікарі, військові урядовці черкесок не носили; мундур мали загально-армейський з вузькими погонами та відповідними відзнаками. Козаки немущтрові мали ті самі відзнаки, як і муштрові.

Молоді козаки при вступі до першочергових частин проходили окремий курс навчання; на другому році кращих із них призначувано до учебної команди (сотні); після іспиту по річнім навчанню поверталися до сотень, де їх іменовано підстаршинами на вільні вакансії. Кулеметна сотня мала свій підстаршинський кляс окремо.

По закінченні дійсної служби — 3 роки в пла-

стунах та 4 в інших родах військ козак повертався до дому, а разом з ним і 1/4 старшин першочергових частин; всі вони зараховувалися в частини 2-ої черги (льготні), в яких перебували 4 роки. В цих частинах козак повинен був мати все вбрання, зброю та коня саме так, як і на дійсній службі. Щороку командант полку переводив їм „смотр“ по сотенних станицях, на які був розділений полковий округ. Сотенні команданти мешкали в цих станицях, займалися господарством, але час від часу переводили перевірку та смотр своїм козакам, а кожної весни виходили на вправи в табори льготних частин.

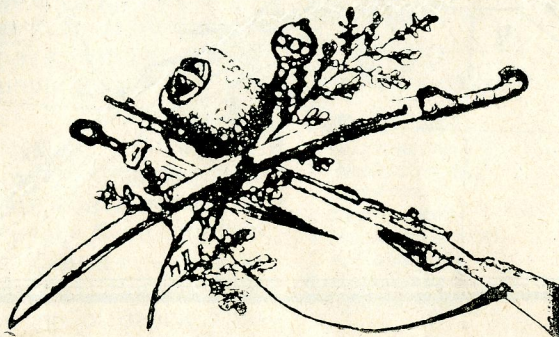
Козаки відбували ці вправи раз на 4-у році, після чого перераховувалися в частини 3-ої черги, ще на 4 роки, де вже могли вживати коня на господарські потреби.

В 33 році життя козак зараховувався в запас (резерву) Війська, а в 43 році у військове ополчення, в якому перебував до 50 року, але підчас війни з Російською Соц. Фед. Сов. Респ. переводжено мобілізацію козаків до 55 літ.

Старшини льготних частин після 4 літ поверталися до своїх першочергових полків та батальйонів.

Кожна батарея мала свою резервову чету (запасний взвод).

Взагалі перед великою війною Кубанське Військо повинно було мати у стані військових частин 1 генерала, 970 старшин та 42.515 козаків, з них 1/3 у першочергових частинах; фактично-ж було службових козаків значно більше, що незабаром показала велика війна.

Історія одного раненого

З оповідання Михайла Петришина написав І. Ш.

Ліс під Великою Вишенькою був в руках неприятеля. Неприятель окопався під самим лісом і густим вогнем здержував наш наступ.

Я йшов у перших рядах наступаючих, а кругом падали вбиті і ранені. Побіч мене упав, доставши кулю в чоло, мій добрий знайомий Іван Колодій. Ще кілька кроків і я також почув різкий біль в обох ногах та повалився на землю.

Ворожі окопи вже недалечко, а кульки січуть, брешуть немов рій бжіл. Земля ще сціплена в груду, бо це було в березні та рушитись кудись було неможливо. Так довелося мені лежати зраненому в обі ноги, біля ворожих окопів, на замерзлій землі, через цілий день.

Коло мене переходили неприятелі, перешукували за чимсь між трупами, та мене, уважали певно вбитим, не рушали.

Смерклося, як зібравши сили, які ще в мене позістали, на колінах почав повзати в сторону українських позицій. Поволеньки, слимаковим ходом доволікся я до села.

До першої хати зкраю застукав. Вийшов господар, побачив мене на землі і впустив у хату. Перерачкував я, а потім зімлів. Прийшовши до себе, я глянув на ліжку: воно було в найбільшому непорядку.

— Що то? — питаю.

— Тиф! —

Я мовчки переліз назад через поріг з хати і тільки попросив господаря, щоб покликав свого сусіда. За хвилю прийшов сусід. Прошу його, щоб відвіз мене до українців. — Ніби згодився. Привів коня, посадив мене на нього та придержуючи перепровадив через річку. Але таки зараз на другому боці, стяг мене з коня і завернувши ним, пігнав як вітер.

Я лишився у рові, при битій дорозі, серед холодної ночі, з лютим болем у ногах. — Виджу все одно помирати треба. Неласкавий приморозок лоскоче моє знеможене тіло, а настирлива думка так і товчється біля голови: що ось з онтого чогось темного вирине кошава, люта смерть і перетне нитку твого життя. А тут жити, жити хочеться. І те бажання жити заставило мене майже напів притомного повзати далі, ратувати життя.

Довго я так повзав, аж знову забовваніли передімною якісь хати. До тої, що в ній світилося, я повернув. — Постукав у двері. Знову вийшов чоловік.

— Пустіть в хату зраненого, — прошу.

Той оглядається кругом, очевидно не годен мене доглянути, бо ж я напів лежу на землі. — Врешті побачив, отворив без спротиву двері; я знову перерачкував поріг. Якийсь разячий воздух вдарив мене при вході. Я звів очі: на лаві лежала мертва жінка, а чоловік з двома маленькими діточками клячав при ній. Біле, безвиразне лице жінки якось страшно пронизливо дивилося на мене.

Переліз я назад поріг цієї хати і порачкував шукати для себе пристановища між живими. Поповзав далі і аж у третій хаті постукав. Тут отворила вже жінка:

— То хто?

— Ранений жовнір, пустіть в хату та засвітіть світло.

— Не можна світити світла, заборонено.

Я подумав: ось там де лежить вже мертва жінка, світити є вже привілеєм, а тут не можна.

Та врешті таки засвітили, жінка побачивши мене такого нещасного, кинулась, знайшла десь ще австрійські бандажі, розмочила мої повні крові черевики в теплій воді, стягнула їх, рани позавивала. Почала плакати.

— Чого плачете, — питаю.

— Так може десь і мої два сини вмирають і нікому їм навіть помочі дати. Також при укр. армії служать.

Жінка плакала, а я лежачи вже на теплому ліжку, змучений довгим леженням, вколисавши трохи біль, заснув.

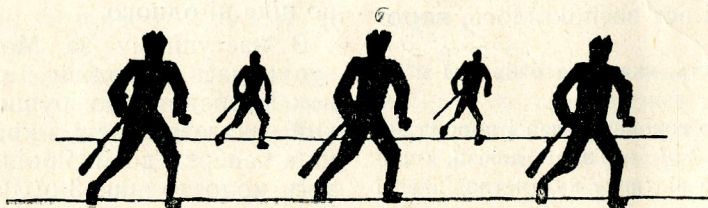
Зараз першого дня мого побуту в тих добрих людей, прийшла до села польська стежа: самі молоді хлопці — варшавяки. Побачили мене і приказали йти з ними.

— Не можу йти, я ранений в обі ноги.

— Добре, ми приїдемо по тебе. І пішли.

А я на другий день написав пару слів на клаптику паперу і попросив свого господаря, щоб постарався якось передати це до української команди в будь якій частині, бо полону я боявся. — Пішли до українців двоє дівчат; наймичка мого господаря і ще одна та повідомили українську частину про мене.

Команда вірити не хотіла, думала: якийсь підступ. Врешті третього дня прийшов сильний відділ українців з машинним крісом і так я достався назад до своїх, а з тим і до лікарні.

Правда про 10. і 11. листопада 1920 р.

На маргінесі статті Бориса Монкевича: „З останніх днів боротьби“.

Написав: Інж. Іван Пекарчук

Прочитавши в Літописі за місяць червень 1932 року спогади „З останніх днів боротьби“, написані Борисом Монкевичем, мушу зазначити, що, на жаль, ці спомини цілковито не відповідають дійсності, а тому в імені правди і в цілях виправданення з блуду читачів, я, як очевидець, хочу подати короткий опис правдивого перебігу подій в кулеметній дивізії і 1-ій бригаді, зокрема в днях 10. і 11. листопада 1920 р.

Перша бригада кулеметної дивізії, в складі 2-х курінів піхоти, 1 батареї з 4 гармат і кінного відділу в 50 шабель*) під проводом полк. Секрета, займала позиції, опираючись правим крилом в м. Ярузі о Дністер, по лінії на північний схід від села Бандишівки. Дальші позиції з ліва займала 2-га бригада.

Перемиря. На цілій лінії спокійно. Деколи застава 1-го куріня з могили пустить чергу з кулемета по большевиків, котрий висунувшись з ліска махає шапкою і щось кричить, але позатим усе спокійно.

Але нараз 10-го листопада десь коло години 8-ої рано, большевицька артилерія ніби-то з просоння пустила на наш відтинок скілька гранат. Наша батарея, під проводом сот. Петра Руденка, недовго надумуючись, відповіла. Завязалась поважна балачка гармат.

Складові частини бригади, після перших-же стрілів большевицької артилерії зразу стали на своїх місцях в бойовому порядку, очікуючи, що буде далі.

Нарешті десь в годині 12-ій большевики перейшли в наступ, пустивши по горі полем лаву піхоти, а понад Дністром 100—150 шабель кінноти. Криючись в Дністрових ярах ворожа кіннота підійшла до нашої батареї на яких 500 кроків, але парою цільних стрілів на картачі була, що називається, перекинута й утікла. Небільший успіх мала і ворожа піхота.

Наша передня лава піхоти, почастувавши як слід непрошеного гостя рушничним і кулеметним огнем, перейшла в протинаступ і загнала большевиків на своє місце. Ворог по коротких відпочинках кілька разів поновлював наступ, кожний раз безуспішно.

Але усі ті наступи виглядали якось дивно, ворог наступав вяло і нібито з нами дражнився**), а тому ми тримались на сторожі, наступи ворога відбивали лише передовою лавою, але резерви стояли на місці й у бій не входили. Цей бій з перервами тривав десь до години 15—16-ої. Нарешті сонце почало заходити і все заспокоїлось, ворог

*) Подаю тільки ту кількість, яка була озброєна й їздила на сідлах.

**) Приймаючи на увагу, що головний удар і прорив ворога стався на відтинку 3-ої залізної дивізії, припускаю, що наступ ворога на відтинку кулеметної дивізії був демонстраційного характеру.

сидів тихо у своїх окопах, почало заспокоюватись і у нас, але не зовсім, бо командант 2-го куріня сот. Бочарів доносив, що не має звязку з 2-ю бригадою і невідомо, де вона є.

Щоб розшукати й звязатись з 2-гою бригадою, я персонально з 15 кіннотчиками виїхав о годині 16—16.30 в напрямку до її позицій, але на тім місці, де повинна би стояти бригада, зустрів лише большевицьку кінну розвідку, з якою в сутінку западаючої ночі ми обмінялись кількома стрілами і розіхались кожний у свою сторону. Повертаючись вздовж фронту я не застав уже на своїх позиціях 2-го куріня, бо 1-а бригада відійшла на 3 кілометри взад на лінію села Садківцево.

Як я виїхав у Садківці, була вже темна ніч, година може 18—19, розшукавши й зявившись до штабу бригади, я застав там полк. Пузіцького, який ганив команданта бригади полк. Секрета за самочинний відхід з позицій, витикаючи йому, що 2-га бригада хоробро тримається на своїх позиціях. Коли я сказав йому, як помічникові начальника дивізії, про вислід моєї поїздки, то він загрозив мені судом за наклеп на 2-гу бригаду, але очевидно повірив в правдивість моїх слів, бо наказавши 1-ій бригаді залишитись на місці в селі Садківцях до нового розпорядження, взяв з собою 4-х кіннотчиків і зараз же виїхав до Могилева.

Десь може опівночі приїхав козак з наказом від полк. Пузіцького, щоби бригада негайно виступила і в спішному порядку рухалася на Могилів, що зразу-ж було виконано.

Рух відбувався спокійно; до самого Могилева, як замів, нігде ні одного вояка, ні одної підводи, бо все уже відійшло. Під містом зустрів бригаду полк. Пузіцький і від нього ми довідалися про те, що все відходить, тому що на відтинку 3-ої залізної дивізії прорвалася ворожа кіннота, що штаб дивізії і обози пішли на містечко Ярошів і що бригада мусить теж туди йти.

Бригада перейшла через Могилів десь коло години 4 рано; було цілком темно, місто було як мертве, лише якісь таємничі постаті крадькома зрідка пересувалися через темну головну вулицю. Кілька спійманих таких таємничих постатей показалось звичайними могилівськими людьми, які розтягали з залізничних магазинів залишений нашими постачателями цукор. В місті ні один козак не вийшов з ладу, бо боявся відстати від частини а козаків інших частин теж не було видно ніде ні одного.

В наступному за Могильовом селі бригада зупинилась на годину, щоби дати людям відпочинок і перепочивши рушила далі, а полк. Пузіцький наказавши мені з кіннотою їхати за ним, рушив наперед до м. Ярошова, до якого ми виїхали десь наперед години 8-ої ранку, випередивши бригаду на 1 годину.

Містечко Ярошів, положене в глибокій кітловині, відкритий лише з боку Дністра, а з інших боків оточене високими стінами гір, було набите кулеметної дивізії, частина обозів 3-ої залізної дивізії та підводи втікачів цивільних установ; але головна дорога була вільна і по ній обози витягувались в кольону рухаючися на Муровано-Курилівецький шлях.

В середині містечка при головній дорозі зустріли ми начальника дивізії ген. Бурківського в оточенні цілого штабу.

Перед тим, як підїхали ми до начальника дивізії, я попросив у полк. Пузіцького дозволу, у випадку довшої затримки в містечку, розшукати свої підводи з фуражем і підкормити коней.

Полк. Пузіцький дав дозвіл, фураж підвезено й коні зведено з дороги в бік, розгнuzдано й розпружено. Вони хрупали сіно, а ми стояли купкою і слухали балачки полк. Пузіцького з ген. Бурківським про витворену ситуацію.

Не уплинуло ще і 3/4 години від часу нашого візду в містечко, як з північної сторони і десь недалеко затаракотів кулемет, а з західної по горі в напрямку від Муровано-Курилівецької дороги до Дністра, хильцем бігли якісь вояки; виглядало то так, нібито лава оточує містечко.

Кожний з нас впер очі в ту лаву і старався розгадати, до кого вона належить, а розпізнати було неможливо.

— Що то за люди? — крикнув полк. Пузіцький, ніби то звертаючись до усіх присутніх.

— А чорт його знає, треба післати розвідати, — відповів начальник дивізії ген. Бурківський.

— Сотник Пекарчук!!

— Я, пане полковнику.

— Де ваша кіннота?!

— Ось, пане полковнику.

— Чого вона не в порядку?

— З вашого дозволу, пане полковнику.

— Мовчать!!! І слухати, що я говорю! Наказую негайно вилетіти з сотнею на гору розвідати, що то за люди і донести! Зрозуміли?!

— Так є, пане полковнику*).

В одну мить козаки були на конях і з копита рушили за мною на гору по Курилівецькій дорозі.

— З денесням прислати сотника Волощука! — крикнув мені навздогін полк. Пузіцький.

Одночасно з нами але по другій рівнобіжній дорозі виїзжав з містечка на гору кінний дивізіон під командою сот. Ценкера.

Виїхавши на гору зобачили ми таку картину: на сусідній горі у віддалі 1 або може і 1 1/2 кілометра від дороги стоїть якась чорна купка людей може чоловік з 20 і звідтіля строчить кулемет, а лава, котра, як нам здавалося з низу, оточувала містечко, то були наші обозники, які почувши свист куль позскакували з підвод і тікали до Дністра.

Обидві частини на горі зупинились, а ворог побачивши це зразу-ж перестав стріляти. В далекогогляд виразно було видно людей, одягнених в се-

*) Балачку свою з полк. Пузіцьким передаю дослівно так як вона відбувалась.

лянські свитки, які стояли купкою, а перед ними на землі один кулемет**).

Атакувати ворога ми не могли, бо він був відгороджений від нас глибокими і довгими ярами, котрі переїхати впрост цілком було неможливо, а на обїзд потрібувалось би більше як годину часу.

Розсипавши на кожний випадок кінноту в лаву, я зразу-ж послав сот. Волощука в містечко з донесенням про положення, кількість і якість ворога, зазначаючи рівночасно, що поруч мене стоїть кіннота 3-ої залізної дивізії.

Можна було обстріляти ворога кулеметами і рушничним огнем, але користи з того булоб мало, хіба тільки та, що в містечку піднялась би більша паніка. Тому занехавши цю думку, ми спокійно стояли лавою вздовж дороги. Стояла спокійно і купка ворога.

Наші обози заспокоїлись і виїзжали з містечка досить поспішно але не панічно.

За пів години прийшла до нас піша частина з 40 люда під командою сот. Кириці (небіжчика) і теж розсипалась поруч нас в лаву „для моральної підтримки обозу***).

А ворог ще трохи постоявши почав помало відходити за гору і в цей час підїхав до нас з містечка полк. Пузіцький з сот. Волощуком; була година може 10 1/2—11.

— А деж ті большевики? — запитав полк. Пузіцький підїзжаючи до мене. Я йому показав на чорну плямку, яка ледве-ледве ще маячила на обрію. Подивився полковник, сплюнув, вилаявся і більш нічого не сказав.

Рух обозів почав меншати і полк. Пузіцький послав сот. Волощука в містечко, щоб завідомив нач. дивізії про те, що жадного ворога уже не має і разом з тим довідався, чи усі наші обози уже вирушили.

Сот. Волощук в скорому часі повернувся і доложив: що наші обози усі уже вирушили, а дивізія теж вирушає дорогою понад Дністром.

Обози уже всі пройшли і полк. Пузіцький наказав мені з Кирицею зібрати людей на дорогу. Зібравшись рушили ми на чолі з полк. Пузіцьким слідом за обозами в напрямі села Ліпчан.

По дорозі уже нас перегнав ген. Гулий-Гуленко в супроводі 30—40 кіннотчиків і оминувши трюхтом, поїхав далі.

Приїхавши до села Ліпчан зобачили ми, швидче можна сказати ярмарок ніж стоянку військових обозів, але полк. Пузіцький зразу-ж наказав обозові кулеметної дивізії витягнутись валкою по дорозі в напрямі на Стару Ушицю.

Підчас постою козаки пробували міць льоду на Дністрі і навіть скілька сміливіших перейшли на румунський бік, але наказ повернув їх назад. Постоявши деякий час, підгодувавши людей і коней, відпочивши трохи, усі рушили в дальшу дорогу.

**) Як потім вияснилося, це була банда з місцевих селян, яка не сподїваючися присутності бойових частин, хотіла наробити паніки й пограбувати обоз. Таких випадків в часі нашої визвольної боротьби було чимало.

***) Шутка небіжчика сот. Кириці сказана ним в той час на мое запитання, для чого він розсипає людей в лаву.

Рейд отамана Мірошніченка:

ст. Хирівка — с. Кирилівка.

(З циклю: Чотири повстанські рейди і їх ліквідація).

Написав: Ол. Доценко.

Отаман Мірошніченко уродився в с. Піщана на Кременчуччині в старій заможній козацькій родині. Мав він 29 років. Росту був середнього, чорнявий, мав бороду й вуса. Був рішучий, відважний, вдачі сильної, а проте дуже доброї й лагідної. Освіту здобув вищу — був інженіром. Завжди боровся з собою, коли треба було когось покарати. У війську не служив. З військовою справою познайомився тільки підчас визвольної боротьби. Своїми політичними переконаннями наближався до хліборобів-демократів. Мав великий вплив на своїх підляглих. Був людиною дуже скромною, не честолюбною і маловажив значіння своєї роботи. Мав великі організаторські здібності. Не посідаючи ні теоретичного, ні практичного військового підготування, все надолужував своєю хоробрістю й холодним спокоєм у бою.

Загін от. Мірошніченка складався із селян Піщаної та околичних сіл. З цим загonom він разом із от. Григоріївом відійшов до ст. Знаменка. Коли цю стацію захопили большевики, він знову разом із Григоріївом відійшов до ст. Хирівка. Тут от. Григоріїв остаточно зліквідував свої поїзди й рішив покинути залізницю.

Старих, вірних от. Григоріїву козаків залишилося всього-на-всього коло двох десятків, а взагалі повстанців на ст. Хирівка було до 700 людей. Половина з них це був кавказький кінний дивізіон, який, підчас успіхів повстанців, перейшов на їх бік від большевиків. Коли кавказці побачили, що от. Григоріїв залишав залізницю й мав перейти на партизанку, вони постановили захопити його й знову повернути до большевиків, щоб здобути їх ласку. Довідавшись про це, от. Мірошніченко, що мав у своєму відділі до 200 козаків, розігнав цю продажну зграю кулеметним вогнем.

Вкупі з от. Григоріївом він залишив після цього ст. Хирівку й відійшов до найближчого ліса. Залишивши там от. Григоріїву до 50 козаків, він вирушив на північ. На Київщині вибухло в тому часі повстання, й він мав на думці підвести свій відділ під команду повстанчого центру.

3-го червня 1919 року от. Мірошніченко вирушив з району ст. Хирівка із своїм загonom у кількості до 150 козаків. Старшин у цьому відділі було п'ять. Зпоміж них відзначався Сердюк. Була це людина здібна до командування невели-

ким відділом, але національно мало свідомо. Всі люди у відділі мали рушниці, було 2 кулемети Максима й один Люїса. Набоїв було мало. Постачали відділ селяни. Марші роблено піхотою.

За 3. і 4. червня от. Мірошніченко перейшов до с. Лебедина. У Лебедині в тому часі відпочивав загін от. Ю. Тютюника. Разом із от. Тютюником відділ от. Мірошніченка, перейшовши через м. Шполу, заночував в с. Лозоватці. При переході через Шполу червона влада розбіглася, залишивши великі харчові склади. Все те от. Мірошніченко використав для свого постачання. Із Лозоватки 6. червня він вирушив до с. Топільна, де, згідно з умовою з от. Тютюником, мав відпочити 2—3 дні. От. Мірошніченко вирішив переводити свої операції координовано з от. Тютюником.

8-го червня о годині 5-й пополудні на с. Топільну наскочили недобитки 7-го совітського стрілкового полку. Цей полк того самого дня робив наступ на с. Козацьке, де перебував от. Тютюник. Тютюник большевиків розбив, і вони втікали на село Топільну. От. Мірошніченко зустрів большевиків кулеметним і рушничним вогнем і пішов на них в наступ. Большевики втекли до м. Шполи, залишивши один кулемет, набої, рушниці, п'ятеро коней із сідлами й з десятку полонених.

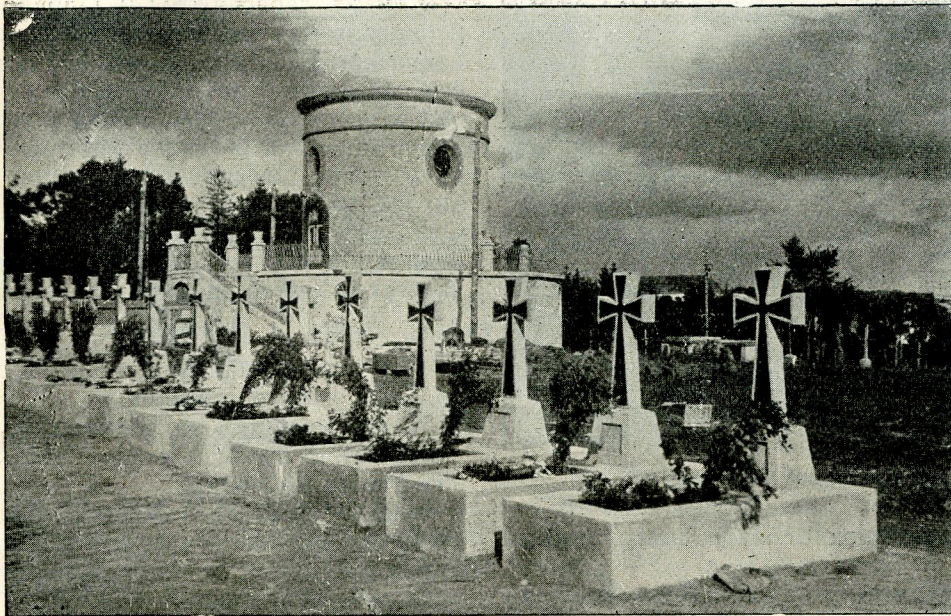
Увечорі 8. червня відділ от. Мірошніченка перейшов до с. Кирилівки, де остаточно приєднався до загону от. Тютюника. Його відділ залишився й надалі окремою частиною, підлягаючи от. Тютюникові. Згодом от. Мірошніченко вкупі з Ю. Тютюником приєднався до Армії У. Н. Р. і брав участь у захопленні Жмеринки. Пізніше він уступив із свого становища, як невійськовий.

Події кінця 1919 року дуже тяжко вплинули на от. Мірошніченка. Він передбачав катастрофу ще за декілька місяців перед лубарськими подіями.

Про дальшу долю от. Мірошніченка нічого певного невідомо; згідно з одними вістками він помер на тиф у початку зими 1919-20 рр.; а з другими — емігрував за кордон. Частина людей із відділу от. Мірошніченка з одним старшиною опинилася у добровольців, звідкіля негайно втікла до своїх. Пор. Сердюк перейшов до москалів і пізніше служив в армії ген. Перемикіна.

Загальний вид стрілецьких могил у Золочеві.

Стрілецькі могили в Золочеві

Великі події 1918-19 років залишили по собі також у Золочеві чимало всяких — більш чи менш — наявних та цінних слідів-пам'яток.

Згадати би тут прим. про грошеві бони — про свідки, видані в Золочеві — як це було й у інших містах — українською владою*) та про „Золочівське Слово“, часопис, що повстав у Золочеві з моментом упадку Львова, а в якому криється чимало історичного матеріалу, цінного для висвітлення тогочасних політично-воєнних подій не тільки льокального, але й загально-українського характеру.

Однак найбільш виразною та — з боку моральної вартости — цінною пам'яткою з часів визвольних змагань являються в Золочеві стрілецькі могили, що вирости на місцевому новому цвинтарі впродовж цілого часу боїв за Львів, до другого відвороту УГА зпід Гологір, золоч. повіту, 28. VI. 1919 р. включно.

Всіх могил, у яких спочивають переважно стрільці УГА, що померли в золочівських лічницях від одержаних на фронті ран та на тиф, було зразу поверх сотні (докладно невідомо), сьогодні, внаслідок ексгумації та комасації, переведеної в часі відомих осінніх подій 1930 р., не знати властиво ким і на якій підставі, є їх всього... три-п'ять кілька.

На місці ненарушеними остали тільки ті, що знаходяться на самому фронті в числі 28 (двадцять вісім), майже всі інші могили перенесено й злучено в дві спільні на самому кінці нового кладовища. Крім цього є ще кілька могил всуміж з давніми австрійськими, скільки однак їх і де вони саме — невідомо.

*) Гл. М. Гнатишак: „Паперові грошеві знаки на укр. землях“. Л. Ч. К. ч. 6. за 1932 р.

Громадянство Золочева, в головному пластово молодь, почавши вже від 1922 р. опікувалась могилами, обкладаючи їх дерниною та обсаджуючи квітцям. В 1926 р. поставлено на них заходом пластунів-ремісників даровані громадянами села Вороняк, членами тамошньої читальні, березові хрести, що й пишались ненарушеними до осені 1930 р. В тому році, в дні 1. листопада, якась злочинна рука більшу частину тих хрестів повиривала й понищила.

Цей факт, як також факт частинної ексгумації, заставив Філію Т-ва Ох. В. Могили у Золочеві призадуматися остаточно над давно плянованим оцментуванням цінних могил.

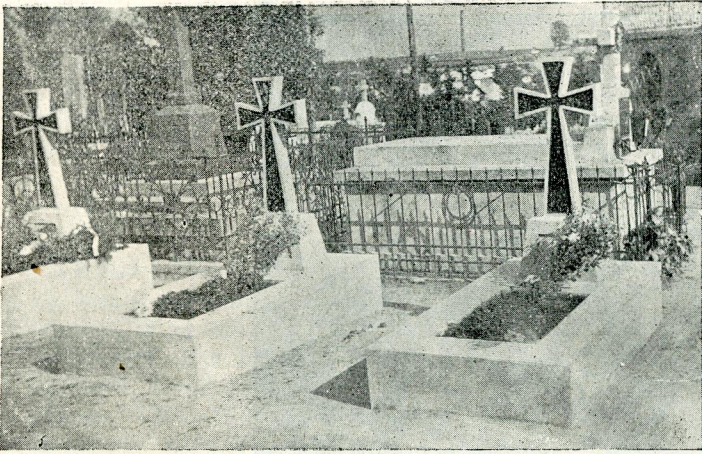
Дякуючи студентській молоді, яка й взяла — по порозумінні з Виділом Філії — переведення цілої справи в свої руки, почато з весною 1931 р. в першу чергу інтензивну збірку гроша на фонд охорони могил.

І тут з признанням приходиться ствердити, що все золочівське громадянство без огляду на свої партійні переконання в повному розумінні завдання, яке поставила собі Філія Т. О. В. М. і студ. молодь, просто з подивугідною жертвенністю складало обильні датки на „наші могили“, так, що вже в часі літних ферій 1931 р. можна було приступити до праці.

Однак на перешкоді станула влада, яка не дозволила на поставлення пам'ятників, бо — мовляв — скомасовані вже досі могили підлягають виключно піклуванню відповідних військових чинників, а ще не скомасовані мають теж підпасти комасації.

Таке вирішення справи не могло очевидно вдоволити Виділу Філії і тому він далі продовжував свої заходи. Вкінці, завдяки численним особистим інтервенціям голови Філії о. шамб. д-ра Ст.

Стрільцькі могили в Золочеві.

Юрика вдалося таки виклопотати довго жданий дозвіл.

Негайно приступлено до праці. Започаткувало її золочівське студентство в дні 27. серпня 1931 р. товченням каміння. Від того часу аж до 15. вересня праця не вгавала. Вели її фахівці мулярі, одначе всю іншу роботу виконували майже виключно самі студенти. Працювало їх 22, даючи в сумі 57 днів праці. На окрему згадку заслуговує праця студента Романа Кравчука, який не кидав її ні на мент аж до самого кінця.

І так впродовж трьох тижнів виріс ряд нових, трітких пам'ятників.

Коли їхати з залізничного двірця до міста, можна бачити по правому боці дороги, як на самому фронті кладовища стоять числом 28 (двацять вісім) оці німі, але життєтворчі свідки недавнього минулого.

Виконані з цементу, після проєкту й пляну самих таки студентів, з постументами, на яких витиснено заглиблення на таблиці та з хрестами, ляккерованими з переду на чорно, виглядають вони незвичайно естетично, а при тому масивно й поважно.

На жаль, не всі могили зістали оцентовані; двох спільних, осіню 1930 р. скомасованих могил влада таки не дозволила бетонувати. На них і досі стоять малі, цементові хрестики з написами... „жолнеж армії української“...

Загальний кошт будови пам'ятників виносив кругло 2.500 зол. На цю суму зложилися головню — як вже вище згадано — жертви місцевого громадянства (повіт, на жаль, навіть на надрукований у пресі заклик зовсім не відгукнувся), зокрема студ. молоді (кругло 400 зол.) та доходи з улаштованих молодю на цю ціль імпрез.

Не можна теж на отому місці поминути мовчки заслуг, які поклала біля збірки фондів своєю дбайливістю п. С. Околітівна.

Написів на пам'ятниках немає покищо жадних, бо влада, поза поданням імени й прізвища та означенням зіркою й хрестиком (навіть без слова „погиб“) дати уродження й смерти не дозволила на уміщення на них будь якого тексту.

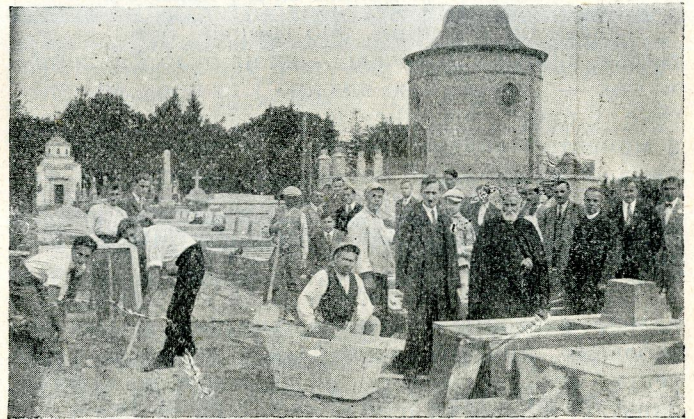
В дні 21. вересня 1931 р. відбулося торжественне посвячення новооцентованих могил. Церковна процесія, з о. шамб. Юриком на чолі й зі всім місцевим священством, безліч вінків, численний хор, непроглядна, понад 6-тисячна маса народу, високопатріотична промова о. шамб. Юрика й посла Олесницького, вкінці чудова осіння погода — оце головніші моменти того небуденного для українського Золочева дня, в якому клонив він свої голови перед тінями Тих, що віддали своє життя за краще завтра Нації.

*

В гр. кат. Уряді Парохіяльнім в Золочеві находитися книга померших і погибших членів УГА, похоронених на золочівському цвинтарі.

Відпис цієї книги передано Т-ву Охорони Воєнних Могил у Львові.

Філія Т. О. В. М. в Золочеві задумує теж прикрасити пам'ятниками воєнні могили в повіті, зокрема в Краснім, де — як відомо — спочивають старшини летунського відділу НК УГА, що згинули 6. II. 1919 трагічною смертю при розриві бомби підчас науки. Могили їхні знаходяться на приватному кладовищі гр. Росоцької і на них досьогорня видніють хрести з пропелерів. Могил є три. В найбільшій спільній могилі спочивають: 1. пор. Олексій Басан (правосл., походж. з Вел. України), 2. хор. Михайло Володимир Нестор (гр.-кат., студ. прав), 3. хор. Осип Швець, 4. хор. Назбулат Кануков (правосл., Грузин), 5. полк.

Студенти при праці коло могол.

В середині о. шамбелян др. Ст. Юрик, голова Філії, праворуч о. дир. М. Хмільовський, ліворуч дир. М. Кравчук, скарбник Філії Т. О. В. М.

Борис А. Губер (правосл., походж. з В. України), 6. пор. Гумецький Орест (гр.-кат.).

Крім погибших від розриву бомби спочивають в окремій могилі два невідомі підстаршини летунського відділу, родом з Галичини, що в березні 1919 р. погибли в лет. катастрофі біля Чорного Острова.

В окремій могилі спочиває хорунжий лет. відділу Аркадій Шеремецінський, родом з В. України, що поповнив самовбивство 21. квітня 1919.

Рік в Холодному Яру^{*)}

Написав: *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження).

Через деякий час візжаю в Мельники.

Село має звичайний мирний вигляд, але група парубків, яка йшла по вулиці співаючи „Серед степу на просторі“ — озброєна. У всіх рушниці, де в кого шаблі і револьвери, у одного шабля старовинна, оправлена в срібло.

Підїзжаю до них:

— Добридень хлопці!

— Слава Україні! — відповідає декілька голосів.

Це мене трохи змішало. Я не знав, що у Холодноріччів заведено замість „Здоров“ — вітатись: „Слава Україні“, а відповідається — „Україні слава“. Питаю їх, як їхати до монастиря.

— Можна їхати селом, але сюди даліше. Виїзжайте оцією вуличкою на гору, там за вітряком спуститесь з гори на Кресельці, а звідти проста дорога лісом.

Виїзжаю на досить круту гору і знову стає видно монастирську копулу, яка зникла була за обрієм, коли зіхав з Головкивської Гори.

За млином знову спускаюсь в село і переїхавши місток візжаю в лісничівку — кілька будинків під бляхою. Це і є Кресельці.

В вікні будинку зліва, обличчя гарненької дівчини з великими чорними очами, — зправа на воротах стоїть струнка сіроока дівчина в одній легкій блюзці. Як маеш двадцять два роки, то не дивлючись на те, що хворий, нехотючи задивившись і на „чорні“ і на „сірі“, і лише виїхавши з під їх „обстрілу“, помічаю, що окрім дороги, по якій пішов кінь — вліво пішла друга дорога. Деякий час вагаюсь, але рішаю, що їду добре, якраз в напрямку невидної зараз копули.

— Козаче! Вам до монастиря треба? То ви не туди поїхали, цією дорогою ще до большевиків заїдете — кричить навздогін дівчина з воріт.

Повертаю коня і підїзжаю до неї:

— А ви звідки знаєте, що мені монастиря треба?

— Бо сюди всі козаки їздять...

З хати виглядає мати.

— Ганю! Марш до хати, бо замерзнеш! Бісової віри дитина, як побачить козака — то боса по льоду побіглаби...

— Чого ви кричете!... Це не наш козак, дороги до монастиря питає.

— А ви хіба всіх своїх знаєте?

— Авже-ж знаю. Їздять коло нас...

— Мабудь і погрітись заїзжають...

— Чомуб не заїзжали!... Один тільки є такий... нахмурений... Дівчат не любить... Чорнота називається, — аж з Кубані він. Але його наші люди люблять, бо він Москалів дуже бе.

Прощаюсь і їду по дорозі наліво.

— Скажіть Чорноморцеві, що ми з Присьою

до вечерні прийдем! — кричить вже з подвірря „бісової віри дитина“.

Хвороба починає нагадувати про себе. То горяче стає, то морозить. Дорога вється глибоким ярмом в лісі і починає помалу підійматись на гору. За одним з поворотів зустрічаю тачанку, запряжену парою добрих коней. За візника козак в чорному, теплому жупані і в шапці з чорним верхом. Позаду хтось так само одягнений, але на чорному рукаві жупана — срібний трикутник.

Чи не отаман часом?

— Слава Україні! — підіймається їдучий на тачанці. — Ви до монастиря?

— Я старшина запорізької кінноти, захворів на поході і їду до Вас трохи підлікуватись.

— Це — діло! Нам зайва шабля, та ще старшинська не зашкодить. Я Іван Компанієць — сотник кінної сотні.

Кажу йому, що маю лист до отамана і питаю, чи він у монастирі.

— Ні, отаман живе дома, в селі, я зараз буду у його, можу передати. А Ви їдьте до монастиря, там вам дадуть теплу кімнату і все, що треба буде. Фельшер наш зараз теж в селі, але там стара черниця є — трьох лікарів варта.

Спитаєте мого поміщика Андрія Чорноту, — тільки не звертайте уваги, якщо він не дуже чемно вас прийме, — то в його така вже натура, — а хлопець — душа. Я повернусь післязавтра, або днів за два, — діло маленьке є на Побережжі.

Балакаючи з ним я не міг відірвати очей від його обличчя. Було воно клясично гарне: Чисті риси, густі, як намальовані брови, палкі чорні очі — ласкаві і смілі, гарно розрізані, свіжі уста. Коли він усміхався — здавалось, що це усміхається вродлива жінка, яка для жарту приліпила собі маленькі чорні вуса.

Відаю йому пакет і їду далі. Кільометрів через три дорога різко підіймається на гору. Зза повороту на деякий час стає видно копулу. Нарешті між лісом показалися високі вали і будівлі за ними.

На ліво йде дорога, яка далі підіймається майже під прямим кутом до валу. Затримую коня, думаючи чи їхати далі шляхом, чи звертати на цю дорогу. З валу розлягається свист. Підіймаю голову і бачу якусь чорну постать, яка махає рукою, щоб їхав просто. Ще один заворот дороги і візжаю через проріз у валі, потім через браму, у монастирський двір.

Між церквами і будинками ходять черниці, козаки в шинелях і чорних жупанах, коло одного будинку старенький священник лагідно сміючись відбивається від здоровенного пса, який намагається лизнути його в обличчя.

Побачивши мене, пес став, неначе роздумуючи чи гавкати, але потім видно рішив, що нема рації і вернувся до свого заняття. Питаю стрічного ко-

*) Гляди Л. Ч. К. ч. 11. за 1932 р.

зака, до когоб звернутись, щоб поставити десь коня.

— То хіба до Бондаренка¹⁾, він тепер за господаря, бо Гриб в дома. Он там в коморі він.

Підїзжаю до комори, на порозі якої зявляється типічна „офіцерська“ постать, з маленькою борідкою і в цвікерах з одним тільки шклом. (Друге розбилося, а окуліста в Холоднім Яру бракувало).

Оказується господар.

Представляюсь йому і кажу в чому справа.

— Василю! Забери коня на стайню і догляньте там — звертається він до одного з козаків.

Коло нас пробігає якийсь хлопчина, років дванацяти, в чорному жупанчику. Господар його затримує:

— Тебе мені і треба Івасю... Ви з Петром ще в тій самій келії?

— Еге-ж!

— Тепло у вас?

— Ого! Ще й як! Як напалимо то й не всидиш одягнений.

— Ну то виносьтесь звідти. Одно ліжко залишить, я тобі дам зараз постіль, застели і будеш добре палити і доглядати цього хворого старшину.

— А Ви мені пістоля обіцяли подарувати!...

— Добре... Це у нас пара хлопчиків є. — Звернувся до мене господар. — Батьків в минулому році вбили большевики, так родинам гуртом допомагаєм, а цих жевжиків не відженеш ніяк — козакувати хочуть...

Через півгодини я лежав в теплій постелі і старенька черниця натирала мені якимсь бальзамом спухлу ногу.

Потім натирала груди і напоїла горячим наваром з якихось трав.

— З Божою помічю виздоровієте скоро.

— Чи не тиф, бабусю?

— Борони Боже. От така собі пропасниця... По очах бачу. З ногою довше забавимось, а це за три дні пропаде. Угрівайтесь добре, я вам кимось з сестер ще одну ковдру пришлю.

Мое нове приміщення виглядало не дуже вибагливо. Стіни давно небілені, пооблущувані. З „меблів“ було тільки військове, а може чернече ліжко, стілець і стіл, на якому лежало все мое богацтво: шабля, кинджал, два автоматичні пістолі, малий німецький штуцер і дві ручні гранати „Мільса“.

По відході черниці зайшов до келії стрункий, але з „медвежими“ плечима, козак одягнений в кубанський козацький кожух, в татарській каракулювій шапці, з повним набором оправленої в срібло кавказької зброї на поясі. Голена голова, горбатий ніс і темна шкіра, робили з його правдивого чеченця. Глянувши на його суворе, нахмурене обличчя, я відразу здогадався, що це Чорнота, „який не любить дівчат“.

Не привітавшись сів напроти мене.

— Ну, як?

¹⁾ Призвище змінене. Через те, що дехто з залишившихся в живих Холодноярців — учасників боротьби, живе зараз на Україні, деякі у в'язницях і на засланні по інших справах. Правдиві їх прізвиська буду змінювати.

— Нічого...

Я почував себе якось незручно під його поглядом. Такий погляд буває звичайно хіба у мисливця, який стежить небезпечного звіра.

Він глянув на срібну ручку моєї шаблі.

— Містріханівський клинок? — добра сталь...

Трохи затвердо загартована, зламатись може...

Мене здивувало, що він по оправі відгадав який клинок. Мусів бути добрим знавцем зброї.

— Я зустрів по дорозі сотника Компанійця — передав ним свій папірець до отамана...

— Грішного чорта хвіст! Лялька розмальована бабам на утіху!... Я не Андрій Чорнота, як його Коцуровці не втовчуть, як не на цей то на другий раз. Це-ж до своєї вдовички на Побережжа поперся. — Мало йому тут спідниця! Казав йому — візьми дядька з возом і вези свою дурну кучеряву голову, нікому шкоди не буде як розтовчуть, а то тачанка і кулемет пропадуть ні за що. Який це в біса старшина, як по такій „пекучій справі“ козаків покидає... Сьогодні тихо, а завтра може битись прийдеться.

— Багато сили зараз у монастирі?

— Яка там сила! Комendanська сотня, трохи кінноти, бурлачня бездомна, та Лубенська „офіцерська рота“ Денікінська, — полтавці-старшини. Денікін мобілізував їх та на Крим віз, а вони забрали новенькі англійські рушниці, по півтисячі набоїв на брата і тягу до Холодного Яру. Добрі хлопці... Ото бачив франта з трьома очами — це з них. Наша сила в селах. Добрі села... Полюбив я цю місцевість. От поправився, то поїздимо по околицях. Тут здається сяння землі нема неполитого козацькою кровю... Шанці на шанцях, могила на могилі... І населення з козацьким духом, непомішане, самі Українці — за Україну — очі видеруть, не те що на Поділлі чи Волині...

— А серед черниць теж є свідомі Українки?

— А яка з цього зілля користь?! Та молодші захоплюються нашою справою; тільки стара відьма — ігуменя, ненавидить усе українське. Як побачить у якої черниці українську книжку — зараз поклони заставляє бити. Вона якась княжна петербурзька, наречений у неї помер, так вона з горя у черниці пішла молодішою ще. А взагалі добре булоби оце бабське кодро переселити куда небудь.

Піп тут старий, славна людина, все з ігуменею воює — вона йому служити по українськи забороняє. А один піп є маленький, згорблений, кажуть черниці, що більше ста трицяти років від роду має. Сліпий уже і не чує нічого, а то мігби чимало оповісти — з хлопчика послушника тут. Він раніш історію монастиря писав, а зараз ігуменя забрала книги до себе і мабуть пише, як „хохли обітель осквернілі“. Колись мушу видерти у неї старі записі, проглянути. Ну — бувай! Піду до коней глянути.

В дверях зіткнувся з двома молодими черницями, які несли мені ковдру.

— Добридень, пане Чорнота! Болящих відвідуєте?...

— Проходь. Проходь... Не скаль зуби, бо в рай не попадеш...

Черниці видно вже були призвичаєні до його тону. Обі були молоді, миловидні, одна з серіоз-

ним, трохи сумним обличчям. Накривши мене стали оглядати кімнату.

— Це-ж твоя келія була, Катю? — звернулася веселіша до поважнішої. Потім затримала погляд на моїм білим башлику і шапці, які висіли на стіні:

— У вас все біле, а в наших козаків чорне...

— Бо ваші козаки коло вас ченцями поробились...

— Лихо мені з такими ченцями! Часом чоло болить від поклонів.

— Від яких поклонів?

— Ну, бо йдеш по дворі, а який небудь бурлака підморгне смішно. Хіба втримаєшся, щоб не усміхнутись?! А мати ігуменя в вікно побачить і — бий поклони! На тім тижні за Чорноморця триста поклонів казала вдарити, а що я там проступила такого? Він мені за ковнір снігу насипав, а я йому віддала...

— Не личить сестрі в сніжки гратись. — Навстанницьким тоном одізналась сестра Катя.

— Розумна ти яка! Добре що тебе ні разу з твоїм Павликом не запримітила...

Сестра Катя зачервонілася.

— Видумаєш таке... Чоловік подумає справді...

Мені стало весело, дивлючись на їх молоді, повні життя личка, так не гармонуючі з темним одягом.

— Слухайте дівчата, яка вас лиха година у черниці погнала? Йшлиб уже під старість, як така охота до раю попасти.

— Ми сироти. Нас старі сестри виховали у своїм притулку. Ходім, а то якби поклони не прийшлося бити...

Під двома ковдрами не на жарт стало горяче. Повернувшись на бік і став дивитись через вікно на двір, де люди з двох світів ходили кожний у своїй справі.

Через двір бігла з дійницею в руках молода черниця.

Навздогін їй полетіла сніжка пущена молодим, поставним хлопцем в уніформі австрійської кавалерії і шапці Січових Стрільців.

Черниця оглянувшись на вікна загребла снігу і пустила ним в „напасника“.

Не допоможуть поклони...

Молодість свого не хоче дарувати, і коли ігуменю молоде, палке кохання загнало у монастир — то воно-ж мабуть не одну дозрівшу тут дівчину вижене з його.

На другий день маю весь час гостей. Заходять старшини — Лубенці. Бачу Чорноморця — гарний хлопець, вартий триста поклонів... Скінчив духовну семінарію в Полтаві і пішов „козакувати“. Заходять два хлопці в австрійських куртках — оказується Січові Стрільці: Йосип Оробко і Микола Гуцуляк. Усі розпитують про фронт, про партизанський похід.

Стара сестра Маланя тричі на день натирає і поїть своїм зіллям.

На четвертий день горячка зникла. Нога теж трохи стухла і не докучає так. Хочу піти побачитись з „Абреком“, але моя лікарка покищо не дозволяє. Кажу Івасеві, який весь час розглядає мою зброю, щоб привів під вікно.

Кінь вичищений і видно не голодний, вибрикує тягаючи за собою малого козака.

Під вечір заходить Чорнота, надзвичайно схвилюваний і сідає коло мене.

— Ех, чортів син — чортів син! Лялька чортова!... Не казав я йому, що так буде! Спідничник задріпаний!...

Здогадуюсь, що річ про Компанійця.

— А що сталося Андрію?

— Що... Нічого... Вбили дурня, тай все. Козак вирвався, а його так коло вдовички і приглушили Коцуровці з Чигирина. І тачанка з кулеметом пропала, і Іван ні за цапову душу пропав... Колись поїду і кину ту вдовичку в Дніпро к трьом бісам. Ти-ж тільки подумай, ізза якоїсь задріпаної спідниці такий хлопець загинув. Думаєш багато Україна таких Компанійців має? Яке він мав право так безкорисно загинути? Пикуб йому за це побити треба було...

— Негоже, Андрію, покійника так величати...

Моя увага трохи охолоджує його.

— Любив я його сильно, хлопець же який був, — орел! Привезли до церкви у Мельники, завтра у монастирі ховати будем. От уже „дівоче царство“ сліз напроливає! — Вони-ж з усіх сіл кругом бігали до монастиря молитися до його чорних брів. Ужеб і вішався тут якій на шию, так ні! — вдовичка, чорт зна звідки, його причарувала...

На другий день рішаємо з Чорнотою поїхати до Мельників.

Одягаюсь і взуваю на хвору ногу невеликий, мягкий валянок, принесений звідкись Андрієм. Андрій відноситься до мене чомусь приязно і зауважую, що зі мною не такий „брутальний“ як з другими. Загадка трохи розяснюється, коли сідаєм коней.

— Як у чоловіка добра зброя і добрий кінь, — то це значить, що він добрий чоловік — говорить він, недопускаючим заперечення тоном. Зближає нас те, що як оказалось, ми оба почали військову службу в кавказькій кавалерії під командою князів Хана-Нахичеванського і Султан-Гірея, і оба „хапнули“ магометанської військової етики.

Зїзжаєм з гори і пускаєм застояних коней чвалом. Його доброму Херсонцеві важко поспівати за моїм горбоносим, довгоногим „Абреком“, купленим за дві кулі у Татарина-денікінця під Білою-Церквою.

Проїзжаєм Кресельці.

Заглядаю у знайомий двір, чи не видно „бісової віри дитини“.

Чорнота це зауважує.

— Чи ти не Ганю тут бачив? — Гляди, бо йдеш за Компанійцем чортам кози пасти...

Все село залите народом, що зійшовся з околиці на похорон Компанійця.

Зібралось більш десяти тисяч озброєних мужчин. З жіноцтва перебільшують дівчата з горщиками в хустинах і вінками з засушених квітів. Настрій юрби поважний. Мужчини гуртками щось горяче обсуджують.

Зустрічаєм отамана Василя Чучупаку з старшим братом Петром — начальником штабу, і ще з трьома братами. Найменший, молодий хлопчина, майже одного росту з своєю рушницею. З ними високий дідуган з довгою сивою бородою,

з добре вичищеною рушницею, з настромленим багнетом. Це — старий Чучупака — отаманів батько.

Чорнота представляє мене.

Отаман звертається до його:

— Андрію! Тебе іноді слухають скоріше як мене. Ми підем до церкви, а ти походи між народом... Настрій у всіх такий, щоб поховавши Компанійця — йти наступати на Чигирин. Це неможливо... Як заведемо з Коцуром — більшовики з другого боку дадуть нам перцю.

До церкви протиснутися не легко, але товпа мовчки розступається перед отаманом.

Компанієць лежить в простій дубовій труні.

Очі відкриті і відбиваючи світло свічок здаються живими. На обличчі застиг якийсь лагідний вираз. Над правою бровою чорна ямка — слід від кулі. По обличчі і на руках розкидані темні сліди ударів — видно боровся.

А все таки він і мертвий — був чудово гарний.

„Вернусь післязавтра...“ — мимоволі спімнула ся мені зустріч з ним у лісі.

По короткій відправі на рушниках виносять тіло з церкви. Постановлено нести на руках аж до монастиря. Нестимуть парубки і дівчата на змину.

Що найменш п'ятнадцятитисячна процесія розтягнулася через село і ліс. Озброєні йшли сотнями, по селам, жінки і дівчата окремими групами. Сум і суворість лежали на всіх обличчах. Було якось трохи не зрозуміло, чому ці всі люди приймають так близько до серця смерть цього немісцевого, чужого „бурлаки“, який забрив сюди в минулому році з степів Херсонщини.

Чорнота наче вгадав мою думку:

— Тут в минулому році ховали своїх вбитих хлопців по трицять разом, але ні один не мав такого величного похорону...

Любило населення Івана, бо й він для його своєї голови не шкодував. Зрештою — вбиті в боях — це річ звичайна... Не так зворушує...

Ми обігнали валку і поїхали до монастиря. Залога сумна готовилася до зустрічі свого любленого, веселого сотника, який повертав з прогульки на Побережжя. Між двома церквами, поруч чийхсь старовинних могил з посадженими коло них, тепер вже велетенськими деревами, — була вже готова глибока хата для нього. На монастирській кухні готовився заупокійний обід.

Нарешті процесія увійшла в монастир і відкрити домовину поставили на землю коло ями. Дівчата, які несли покришку, побачивши яму, тихо заплакали. Чорнота, з яким ми стояли коло ями, глянувши на обличча мертвого товариша, сердито мазнув себе кулаком по очач.

— Ах чортів син — чортів син! — зітхнув він і коли старенький монастирський священик почав читати заупокійні молитви — став зосереджено молитись. Був він людиною глибоко релігійною.

Коли з тисяч грудей понеслося понуро-величаве „Вічна память“, серед стоячих на колінах дівчат почулися глухі ридання. Нарешті забита домовина спущена на звязаних рушниках до ями. За нею полетіли рушники, вінки, дівочі хустини...

Почотом для сальви командував Йосип Ороб-

ко, але грізна хвиля пострілів з десятка тисяч рушниць покрила і його дужий голос і сальву залози.

За валами важко вибухнули три міни пущені з міномета.

„Як умру то поховайте“ — затягнув сильним басом немолодий селянин, який спершись на рушницю стояв у першій ряді. Могутні, величні хвилі пісні понесли над лісами, відкликаючись луною по ярах.

...„Поховайте, та вставайте, кайдани порвіте, і вражою злою кровю волю окропіте“...

Юрба скінчивши пісню грізно загула. Почулись викрики: „На Чигирин!“ „Доки їм терпіти?!“ „Смерть Коцуровцям!“

Отаман став на лавку коло могили і підняв руку з рушницею. Юрба стихла.

— Брати-громадяне! Ворог вирвав з наших лав одного з найкращих борців, але не піддавайтесь справедливій жадобі помсти! Хай память про Івана Компанійця вічно живе в наших серцях, але залишім мертвого мертвим, а живе діло — для живих! Скільки разів терпіла Україна поразку і страшну руїну через те, що сини її бились між собою в хвилю як на неї насувався ворог ззовні! Про це, стара гетьманська столиця, на яку ви збираєтесь, моглаби найбільше оповісти...

Тепер на Україну насунувся страшний ворог, який руйнує і обдирає наш край, безправно вбиває тисячі і тисячі наших людей там, де нарід не вмів і не хотів боротися, щоби рятувати себе, поки ще був час. Але з очей селян падає полуда і Україна буде боротись, щоб повернути те, що так нерозумно віддала. Ми зможемо перемогти тільки єдністю, дружним ударом на ворога! А коцурівщина сама загине, бо вона не має під собою ґрунту! Селяни Суботова чи Степівки підуть разом з нами, коли вийдуть з під впливу купи авантюриків, коли побачать, що це один шлях до рятунку. Не з ними засліпленими нам боротися, щоб тішити цим ворога!

Розходьтесь спокійно по домах! Готуйте і бережіть зброю! Будьте готові в кожную хвилю стати під сумний, чорний прапор¹⁾ Холодного Яру на захист своїх прав і України! Мусимо вернути їй радість і славу!

Зірвалося і довго не змовкало могутне „Слава“. Коли люди вже замовкли — його ще деякий час повторювали яри.

„А-а-а-а!“ — донеслася остання протяжна луна десь здалека.

— Холодний Яр обізвався... — з якоюсь містичною повагою звернувся до мене Чорнота.

— Хіба не це він? — показав я на глибокий яр, над яким одною стороною стояв монастир.

— Ні, це старе русло річки Косарки, з якою звязана легенда про те, що коло тисячі років

¹⁾ 1-й (основний) курінь Холодного Яру мав чорний прапор з гербом України і написом з одного боку: „І пові новий огонь з Холодного Яру“, з другого: „Воля України — або смерть!“ і жовто-блакитний прапор з написом: „Полк гайдамаків Холодного Яру“. 2-й курінь „Білого яру“ і 3-й курінь мали жовто-блакитні прапори. В 1920 році об'єднання називалося бригадою Холодного Яру.

тому назад якась княгиня Мотрона перетворила свій укріплений замок на монастир, бо в дійсності це монастир св. Параскеви, а не Мотрони. Ось у цей бік до Жаботина гори Весела і Червона, на яких стояв гайдамацький табор. Он там — Скарбовий Яр — в якому була гайдамацька скарбниця. А там пішли Кривенків Яр, Чорний Яр, Попенків Яр, Гадючий Яр, а Холодний Яр у цей бік, верстви півтори-дві звідціль. Починається від Мельничанських хуторів і тягнеться верстов із сорок, десь аж за Лебедин. Він найглибший з усіх, його схили в деяких місцях мають з вісімсот метрів висоти.

Для нас тепер Холодний Яр має те саме значіння що і всі останні яри. Дорогий той вогонь, який заховався в серцях людей кругом його...

Юрба помалу заспокоїлася. Почався обід. Зготовленого в монастирі, звичайно, старчилоби не на багатьох, але жінки і дівчата всі мали з собою страву. В монастирській трапезній, в келіях, на дворі, — день якраз трапився теплий, — живились гуртками селяни і залага.

„Бурлаків“ запрошували від гуртка до гуртка.

Вже вечоріло, коли народ групами став розходитись.

(Далі буде).

Іван Мазепа та Іван Скоропадський

Написав: Д-р Микола Андрусак.

Питанням, чи стародубський полковник і пізніший гетьман Іван Скоропадський належав до Мазепиних однодумців, займається Теофіль Коструба¹⁾. Одначе свої думки про участь Скоропадського в протимосковських плянах Мазепа обмежує автор тільки до здогадів, не маючи „безпосередньої вказівки“ в джерелах²⁾. Тому власне хочу докладніше висвітлити взаємини між Мазепою та Скоропадським, бо вони кидають світло на те, хто творив ядро мазепинців.

Іван Скоропадський переходить до гетьмана Івана Самійловича в тім самім році, що й Мазепа (1674), тільки іншим шляхом. Досі оба вони були на Правобережжі; Мазепа весь час при „сонцю Руїни“ гетьманові Петрові Дорошенкові, а Скоропадський, як Уманець, відпав від Дорошенка, коли ворожа його союзові з Туреччиною партія вибрала правобічним гетьманом уманського полковника Михайла Ханенка. З його упадком шукають його сторонники пристановища на Лівобережжі, куди також прибувають і чільні Дорошенківці після того, як Дорошенкові державницькі змагання показали безвиглядними.

Як елемент політично вироблений, бувші Дорошенківці й Ханенківці (які також вишколилися політично під Дорошенком) здобували собі визначні становища й на Лівобережжі. Вже за Самійловича вибиваються на чільні становища бувші Дорошенківці: Михайло Вуякевич, Яків Лизогуб, Іван Мазепа й Василь Кочубей, а з Ханенків-

ців: Іван Ломиковський та Іван Скоропадський.

Останній дістався спершу до військової канцелярії гетьмана Самійловича, а відтак був чернігівським полковим писарем. Самійлович уживав його до важніших посольств у Москву, а коли московський цар Федір Олексієвич переговорював з турецьким і татарським урядами й посилав для того на Крим свого посла Василя Тяпкина, Самійлович післав туди Скоропадського „так для догляду тих мирних договорів, як і для словесного про те, що в тих мирних договорах учиниться йому гетьманові, старшині і всьому запорозькому військові, донесення“³⁾.

До важніших дипломатичних місій уживав Скоропадського й гетьман Мазепа. В 1693 р. вислав Мазепа Скоропадського до царя в справі знесення на Україні зненавиджених серед козацького загалу аренд та вставлення річного податку до військового гетьманського скарбу від шинків⁴⁾. Колиж Запорожці бурилися з приводу будування на їх землях твердинь, вислав у 1703 р. Мазепа на Січ Скоропадського „з особливими напоминательними письмами“. Разом з Скоропадським їздив туди й московський стольник Федір Протасев. Після їхнього повороту писав Мазепа до московського боярина Федора Головина, що вони „хоч не загасили“ розжареного вогню, одначе попелом присипали, що не скоро від того вугля сподіватисяб полумя“⁵⁾.

За Мазепа Скоропадський, подібно як і всі інші колишні Дорошенківці й Ханенківці, займає чимраз вищий уряд; в 1698 р. Скоропадський є генеральним бунчужним, у 1701 р. стає генеральним осавулом. Заміряючи зривати з Московією, Мазепа робить Скоропадського стародубським полковником (1706). Стародубщина була найбільш загрожена від Московщини на випадок війни з нею.

³⁾ Д. Яворницький: *Источники для истории запорожских казаков*; т. I, Володимир 1903, ст. 798.

⁴⁾ Д. Н. Бантиш-Каменський: *Источники малоросс. истории, Чтения в Общ. Истории и Древн. Росс. при Моск. Университете*, 1859, кн. I, отд. II, ст. 11 і 13.

⁵⁾ Д. Яворницький: *Источники для ист. запор. коз.* I, ст. 935—38 і 950.

¹⁾ Гетьман Іван Скоропадський (1708—1722). Львів 1932, ст. 11—12.

²⁾ Автор пише: „Можемо догадуватися також, що І. С-кий був учасником Мазепиного задуму...“, відтак висловлює „багато (3) посередних вісток“, що за цим промовляють, пише: „Можемо отже напевно заключати, що І. С. був прихильний задумові Мазепа, був одним із „мазепинців“. Якщо він не пішов за Мазепою, то не для „браку переконань“, а просто тому, що ввиду повставшої в Україні ситуації: недостачі війська, соціального антагонізму й величезної сили царя Петра, вигляди на поведення слабі, й він не пішов з Мазепою...“ і т. д., а вкінці: „Ввиду того він остає з царем і приймає вибір на гетьмана...“.

Гетьман числив на співпрацю з ним Скоропадського, поручаючи йому це полковництво. Щодо прихильності Скоропадського до протимосковської акції Мазепа не сумнівався, бо до зриву з Москвою наглив гетьмана колишній сподвижник Ханенка — генеральний обозний Іван Ломиковський. В крузі бувших Дорошенківців і Ханенківців Мазепа не крився з своїми протимосковськими плянами, вважаючи їх своїми однодумцями. Бачимо це з доносу Василя Кочубея. Кочубей оповідав, що після гостини у гетьмана в неділю 22 травня 1707 р., на якій був також московський боярин Іван Олексієвич Мусін-Пушкін, залишив гетьман у себе Кочубея та Скоропадського; з обома поділився Мазепа вісткою, одержаною від московського боярина, що вояки бихівського команданта Сіницького вирубили в пені московське військо в білоруських пограничних городах. Гетьман не скривав перед ними радості з цього приводу, гостив їх, аж добре впилися, а Скоропадський щойно на другий день відїхав до свого дому в Чернигові⁶⁾.

Очевидно, Кочубей, перед яким як своїм однодумцем гетьман з нічим не крився, рішив виявити наміри Мазепа цареві. Спершу вислав він до Москви донощиків черця Никанора та вихреста Петра Яценка. Одначе їм у Москві не повірили й повідомили про це Мазепу; щоби дістати їх у свої руки та запевнити царя про свою вірність, вислав гетьман до Москви посольство під проводом Скоропадського⁷⁾. З того видно, яким великим повірником гетьмана був Скоропадський, підчеркує це також у своїх записках один сучасний Поляк, що як сторонник Станіслава Лещинського був зі Шведами на Україні⁸⁾.

У тайному договорі з Карлом XII Мазепа призначив Шведам на зимовий постій Стародубщину⁹⁾. Певно гетьман поінформував їх, що стародубський полковник ставитиметься до них прихильно; за прихильного Шведам вважає Скоропадського невідомий по імені учасник Карлового походу на Україну¹⁰⁾.

Сподіючись, що Шведи випередять Москалів у Стародубщині, Мазепа велів Скоропадському впустити до Стародуба це військо, що раніше явиться перед брамою міста й зажадає впустити його до середини¹¹⁾. Цей наказ дав Мазепа без сумніву не так тому, щоб укрити перед Скоропадським свої тайні пляни, як радше з наміром так довго триматися царя, доки не побачить „з якою силою Станіслав (польський король) до україн-

ських границь прийде, і які будуть успіхи шведських військ у московській державі; і коли не сила наша буде — говорив гетьман до Орлика — боронить України й себе, то для чогож маємо самі в погибель лізти й вітчину погубляти?“¹³⁾.

Становище Скоропадського в Стародубщині було дуже складне; вже з кінцем вересня 1708 р. увійшли у Сіверщину Шведи, а Мазепа ще не зірвав явно з Москвою. Єднаючись на власну руку з Шведами міг Скоропадський на випадок їх програної стягнути на себе царський гнів, перед яким, подібно як Мазепа після Полтави, мусів би утікати на чужину. А тут ще могли бути у нього сумніви, чи Мазепа рішиться перейти на шведський бік.

Шведський історик Фріксель оповідає, що Скоропадський будучи прихильником плянів Мазепа на вістку, що Шведи зближаються до його полку, впав на іншу гадку. Орієнтуючись в ситуації та маючи відомості про стан шведської армії не вірив в її побіду й тому зажадав помочі від московського генерала Інфлянта. Щоби загаїти марш шведського генерала Лягеркрони, що з 6 тисячним військом як передньою сторожею промочував дорогу Карлові XII, Скоропадський мав підіслати йому на провідників селян, які його попровалили крутими дорогами¹⁴⁾.

Серед оповіщених московських джерел не найшов я згадки про те, начебто Скоропадський просив московської помочі проти Шведів. У дещо пізньому листі московського канцлера Гаврила Головкина до Мазепа є тільки згадка про лист Скоропадського до нього, в якому сповіщав, що в Стародубі залишилося тільки 500 козаків, а решта розбіглася¹⁵⁾. Одначе не можемо означити, коли саме писав Скоропадський це до Головкина; чи ще перед приходом Шведів у Сіверщину й через те просив московської помочі, чи вже після того, як Шведи були під Стародубом, виправдувався, чому дозволив їм спокійно стати табором, чи вкінці вже в часі, коли серед населення Стародубщини внаслідок московських знущань повстав переполох.

Розглянемо, що говорять про це сучасні мемуаристи. Придворний історіограф Карла XII Густав Адлерфельд складає вину тільки на ген. Лягеркрону за те, що дався Москалям випередити в Стародубі¹⁶⁾. В оповіданні про полтавську битву шведського учасника невідомого по імені згадується справді про провідника, що повів Лягеркрону іншим шляхом через великий ліс, одначе нічого не говориться про підіслання цього провідника Скоропадським¹⁶⁾.

¹³⁾ Основа, Петербург, листопад 1862, Исторические акты, ст. 14—15.

¹⁴⁾ A. Fryxell: Lebensgeschichte Karl's des Zwölften, ч. II, ст. 125—6. Також і Костомарів (Собрание сочинений, исторические монографии и исследования, кн. VI, т. XVI, Мазепа, Петербург 1905, ст. 614) подає за Фрікселем, начебто Скоропадський підіслав Лягеркрону провідника, що попровадив його в іншому напрямі.

¹⁵⁾ Н. Костомаров, op. cit., ст. 618.

¹⁶⁾ G. Adlerfeld: The Military History of Charles XII, т. III, ст. 60.

¹⁶⁾ Ibid., т. III, ст. 211.

⁶⁾ Ibid., ст. 99—100.

⁷⁾ Ibid., ст. 70.

⁸⁾ K. Kantencski: Karol XII w Polsce i Turcji. Przew. Nauk. i List., Львів 1877, ст. 463.

⁹⁾ G. Adlerfeld: The Military History of Charles XII, т. III, Лондон 1740, ст. 193 і 210—11. Англійський переклад „Военної історії Карла XII“, написаної надвірним історіографом Густавом Адлерфельдом, що загинув під Полтавою 1709 р. Цей тайний договір Мазепа з Карлом XII переповідає невідомий по імені Швед, що брав участь в Карловому поході на Україну, в оповіданні про полтавську битву; це оповідання є власне додане до твору Адлерфельда.

¹⁰⁾ Ibid., ст. 211.

¹¹⁾ Ibid., ст. 60; — A. Fryxell: Lebensgeschichte Karl's des Zwölften, ч. II. Бравншвайг 1861, ст. 125.

Також сповідник Карла XII Юрій Андрій Нордберг оповідає, що Лягеркрона взяв собі за провідника селянина, який попровадив його блудною дорогою. Ворог, довідавшись про наміри шведського короля, рішив випередити Шведів у Стародубі, що був північним ключем доступу на Україну. Одначе Москалі не булиб осягнули цього, якщоб Лягеркрона не поповнив другої помилки. Шведи зблизилися до Стародуба вечером о шестій годині й могли без жадного спротиву увійти до міста. Шведські полковники радили Лягеркрону це зробити, одначе цей рішив ночувати в лузі. Яких 4 чи 5 годин опісля прийшли з іншої сторони Москалі й увійшли до городу, звідки о півночі трома гарматніми вистрілами повідомили, що вони в місті. Через Стародуб ішов одинокий шлях з півночі на Україну й тому Шведи втратили можливість здержати московський похід на Україну¹⁷).

З інших сучасних мемуаристів слід згадати ще резидента польського короля Станислава Лещинського при Карлі XII Станислава Понятовського, батька останнього польського короля. З його записок довідуємося також, що Лягеркрона через власну нерозвагу взяв собі таких провідників, що не знали дороги. Тому Москалі випередили його в Почепі.

Завертаючи з під Почепу до головної армії Карла XII, ген. Лягеркрона „ішов через Стародуб, де місто відчинило йому брами й привитало хлібом-сіллю, одначе коли він станув 1½ милі дальше з військом, тої самої ночі увійшло в місто 7 тис. Москалів і замкнулося в цій твердині“¹⁸).

З наведених вище вісток бачимо, що Шведи самі прогайнували нагоду заняти призначені їм Мазепою на зимовий постій сіверські твердині. Натомість нема згадки в шведських мемуарах про якінебудь перешкоди з боку стародубського полковника; а в записках польського дипломата Понятовського, що визнавався добре в козацьких справах, згадується навіть про ввічливе відношення Стародубчан до Шведів. З того бачимо, що Скоропадський держався Мазепиною інструкції, заховуючись неутрально аж до приходу Москалів¹⁹).

Зрештою не було й причин до напруження відносин між Шведами й козаками в Стародубщині. Шведське військо відносилось до населення лагідно; а ген. Лягеркрона у своїй відозві до мешканців радив не боятися Шведів, оставати спокійно в своїх оселях та привозити до шведського війська харчі на продажу. Москалі навпаки, все нищили, рабували й палили, щоби затруднити Шведам дальше перебування в Стародубщині; московські драгуни й солдати безчестили тяжко

¹⁷ G. A. Nordberg: *Leben Karl des Zwölften* (німецький переклад), П ч. Гамбург 1746, ст. 88—89; — *Histoire de Charles XII*. (французький пер.), т. II, Гага 1748, ст. 241—2.

¹⁸ С. Томашівський: Из записок Каролинців, Зап. Наук. Т-ва ім. Шевч. т. 92, ст. 72—3 і Причинки до іст. Мазепинщини, Львів 1910, ст. 7—8. Пор. також: K. Kanteccki: *Karol XII w Polsce*, *Przew. Nauk. i Lit.*, Львів 1877, ст. 170

¹⁹ Фріксель (ор. сіт. ст. 126) також стверджує, що Стародубці заховувалися неутрально, одначе Лягеркрона чекав на їх спеціальні запитання увійти до міста й тому випередили його Москалі.

та били Українців, а офіцери й слухати не хотіли скарг на такі обиди. Серед населення повстав переполох, усі розбіглися й крилися по лісах²⁰). Було це з початком жовтня, себто місяць перед явним зривом Мазепи з Москвою.

В перших днях листопада прибув Мазепа до шведського війська²¹), а 10 листопада з села Дегтярівки недалеко Десни на шляху з Глухова до Стародуба вислав лист до Скоропадського. Гетьман у листі зазначував, що наміри московського уряду знести козащину та кривди заподіяні досі Москалями на Україні, заставили його, за згодою й волею генеральної старшини, полковників та старшини всього запорозького війська перейти під опіку шведського короля, що визволить козащину з під московського ярма. Скоропадському ж доручав старатися всіма силами знищити московську залогоу в Стародубі та злучитися з ніжинським та переяславським полковниками. Якщоб йому не вдалося вигубити Москалів у Стародубі, хай відступить з товариством до нього до Батурина, щоби не попасти в московські руки²²).

Та обставини склалися на Мазепину некористь; його Батурин зруйнували зловісного 13 листопада Москалі²³). А Скоропадський прийняв у Глухові 17 листопада вибір на гетьмана, що відбувся з царського наказу „по прежнім правам“ і „вольними голосами“, одначе під охороною білозерського драгунського полку для того, щоби часом хто з однодумців Мазепи не вчинив якого заколоту²⁴).

Хоч цей новий уряд Скоропадського вкладав на нього тягар репрезентувати усе те українське козацтво, що ставилося ворожо до змагань Мазепи, то все таки в близьких до Мазепи кругах уважали глухівського гетьмана за свого. Серед новин, які одержав французький посол у Стокгольмі Кампредон з початком 1709 р. від кур'єра, що прибув з головної шведської квартири, є й така: „Скоропадський, що цар поставив його замість Мазепи, є особистий приятель Мазепи, і при першій змозі всі козаки перейдуть на бік Шведів“²⁵).

²⁰ Н. Костомарів: *Собр. соч.*, *Ист. моногр. и исследования*, кн. VI, т. XVI, Мазепа, ст. 616—7; — Олександр Грушевський: *Глухів і Лебедин*, *Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові*, т. 92, 1909, ст. 27. — Чи й до того часу слід віднести повідомлення Скоропадського Головіну, що його Стародубці розбіглися, а залишилося тільки 500 козаків; у кожному разі, коли це не сталося ще перед шведським приходом, то могло статися найпізніше в часі тих московських знущань над населенням. Докладного часу не можна означити тому, що Костомарів (ор. сіт., ст. 618) подає тільки уривок листа Головіна до Мазепи без дати.

²¹ *Ibid.*, стор. 627; — О с н о в а, 1862, листопад, *Истор. акты*, стор. 24; — С. Томашівський, ор. с., *Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові*, т. 92, ст. 73—4 і *Прич. до іст. Мазепинщини*, ст. 8—9.

²² Ч т е н и я в *Общ. Ист. и Древн. Росс. при моск. унив.* 1859, *Источн. малор. истории*, ст. 173—5.

²³ Н. Костомаром: Мазепа, ст. 635.

²⁴ Ч т е н и я в *Общ. Ист. и Древн. Росс.* 1859, *Источн. мал. ист.* ст. 177—183.

²⁵ І. Борщак: Шведчина й французька дипломатія, *Наук. Збірник Іст. Секції У. А. Н. за р. 1928*, Київ, ст. 82.

Цікаву вістку про взаємини між Мазепою та Скоропадським подав у своїм „Описі подорожі“ Словак Данило Крман, що товаришив Карлові XII від Могилева Білоруського до Бендер. Він згадує, що 16 серпня 1709 р. прибув до Бендер шведський генерал Меерфельт з умовами згоди від царя, а за ним царські посли „між ними Скоропадський, полковник стародубський, вибраний на місце гетьмана Мазепи після його переходу до Шведів. Він мав виправдуватися перед Мазепою за те, що прийняв предложений царем титул гетьмана, та мав обіцяти, що буде вірний своєму гетьманові Мазепі й приведе йому збунтованих козаків, як тільки нагодиться відповідна пора“²⁶). Про цей побут Скоропадського в Бендерах не маємо вісток в інших джерелах.

Зберігаючи тайно пошану для Мазепи, Скоропадський старався по змозі притулити на Україні деяких бувших мазепинців. В тім перешкаджали йому свої землячки, що підлещуючись Москалям, робили з цього приводу на нього доноси; такий донос подав на Скоропадського землячок Данило Забіла, а потвердив це московський резидент у гетьманській столиці Федір Протасев²⁷).

Як бачимо, наведені тут вістки з джерел, потверджують думку, висловлену давніше письменником Вячеславом Будзиновським, що Скоропадський був учасником заговору Мазепи²⁸).

²⁶) Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum. XXXIII. Budapest 1894, ст. 584; — С. Томашівський: Словацький висланник на Україні, Львів 1906, ст. 38.

²⁷) Н. Костомаров: Собр. соч., Ист. моногр. и иссл. кн. VI, т. XVI, Мазепинцы, ст. 752—3.

²⁸) В. Будзиновський: Наші гетьмани, Львів 1907, (на обкл.: 1923) ст. 161.

Довіря Мазепи до Скоропадського не буде дивним для того, хто возьме під увагу факт, що оба вони були колись під гетьманом Дорошенком; правда, Скоропадський тільки до часу, коли Уманщина з Ханенком на чолі виступила проти Дорошенка.

З колишніх Дорошенківців, серед яких загально прийнялося поняття „самостійного народу“²⁹), й вербувалася вся протимосковська опозиція на Лівобережжі; бувші Дорошенківці творили теж ядро Мазепинців. Тому бачимо, що хоч були особисті суперечки між Мазепою й Кочубеем³⁰), то все таки гетьман не крився перед Кочубеем з ворожими до Москви намірами, вважаючи його як бувшого Дорошенківця за свого однодумця; таким був би Кочубей і залишився, якщоб не взяли у нього верх його особисті жалі до Мазепи.

Розглянувши відносини Мазепи до Скоропадського, пізнішого гетьмана з царського наказу, та отверті протимосковські Мазепині розмови з Кочубеем, непредвидженим своїм донощиком, можемо сміло прийняти, що вся козацька старшина за часів Мазепи відносилася ворожо до московського панування, а зрив Мазепи з Москвою, був висловником її волі.

²⁹) „Jakoż to ci ludzie nie chłopci, ale Naród udzielny“ — так висловився про Дорошенкових козаків львівський єпископ Йосиф Шумлянський, що був у 1671 р. в Чигирині.

(F. Kluczycki: Pisma do wieku i spraw J. Sobieskiego. t. I, c. I. Kраків 1880, ст. 631).

³⁰) О. Оглобін: Мазепа й повстання Петра Іваненка (Петрика), Зап. Іст.-філ. Відділу Всеукр. Ак. Наук, кн. XXIII, Київ 1929, ст. 189—219.

Польський генерал про львівські легенди

(Цікава книжка для дослідувачів українського недавнього минулого*).

Давно вже провалився первісний погляд критиків, що для оцінки книжки не треба знати автора. Мовляв: знання людини, яка дала книжку в руки читачеві, настроює читача згори тенденційно, бо каже йому глядіти на зміст лектури крізь призму персоналій автора. Звичайно, що коли маємо до діла з читачем, який взагалі легковажить книжку без освяченої й опатентованої фірми, то йому й ота фірма, себто назвисько й найподрібніша біографія автора нічого не можуть: чи такий читач хвалить чи ганить книжку, або радше: чи вона йому „подобається“ чи ні — це книжки ні автора не пече ні морозить. Осуд примітивного читача взагалі не має значіння. Однак осуд читача, що вміє читати, набірає щойно тоді потрібної краски, може щойно тоді стати ясним і скристалізованим, коли його вражіння, здобуте з перелисткування карток па-

перу, є перевірене на життєвих даних. Іншими словами, коли образ, який створює в уяві читача книжка, відповідає дійсному портретові автора.

Книжку Болеслава Рої безумовно з багато більшою цікавістю беруть до рук ті, які бодай трохи знайомі з постатю та долею і недолею того польського діяча. Ще два роки тому можна було оглядати в кулюарах варшавського союму високого художавого мушину, з пожовклою шкірою на запавшому лиці, невеликим сивим вусом, коротко-стриженим сивим волоссям, у поганенькому сірому одязі, з недбайливими манірами втомленої і недужої людини. На соймовій трибуні той посол майже ніколи не появлявся. Сидів на лавках польської лівиці, серед радикально-селянської партії „Стронніцтва Хлопського“, яке тепер „радикалізує“ свого нового лідера „кулака“ Вінцентого Вітоса („Пяст“, „Визволене і „Стронніцтво хлопське“ творять нині одну партію під назвою „Стронніцтво Людове“). Наш високий худий посол подавав на якогось старшого

*) Roja Bolesław: „Legendy i fakty“, Warszawa 1932, Nakładem księgarni F. Hoesicka 8°, str. 372.

ЗАПРОСИНИ ДО ПЕРЕДПЛАТИ ЖУРНАЛУ

„ЖИТТЯ і ЗНАННЯ” НА РІК 1933

З ДНЕМ 1 СІЧНЯ 1933. ПОЧАВ ВЖЕ ШЕСТИЙ РІК ІСТНУВАННЯ ОДИНОКИЙ В НАС, ПОПУЛЯРНО - НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“.

Умови передплати. Передплата на рік в краю і в Чехословаччині виносить 18— зол., на 6 місяців 9— зол., на 3 місяці 5— зол., — поодиноке число коштує 2— зол. — ПРОСИМО ПРИСИЛАТИ ПЕРЕДПЛАТУ

Комплети II, III і IV. річників можна замовляти по ціні: 18— зол. за брошурований і 23— зол. за оправлений в півполотно зі золотими витисками на фронті і хребті. V. річник брошурований 22.50 зол., оправлений 27.50 зол.

При кожночасній зміні адреси необхідно подавати давню адресу.

Адреса Редакції і Адмін.: ЛЬВІВ, РИНОК 10, ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“ — Societè „Prosvita“, Rynok 10. Lèopol, Pologne. Association „Prosvita“, Lviv, (Lemberg) Rynok 10. East. Galicia, Poland.

БРАТТЯ ГАЛЬПЕРН — ГУРТІВНЯ — ЛЬВІВ, КАРНА 2.

ПРОДАЖІ ПАПЕРУ

Достарчає кооперативам через Центросоюз.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

„З — И — З”

одинокий український сатирично-гумористичний журнал, — що вдатно, з правдивим гумором ілюструє події нашої буденщини, вносить розвагу в сірі будні, зганяє з перетомленого чола хмаринки смутку, навіть в часах тяжкої скрути та теперішних злиднів. ::::::::::::::

ЧВЕРТЬРІЧНА ПЕРЕДПЛАТА ЗОЛ. 3—

Адреса: „З И З“, Львів, вулиця Зіморовича ч. 3.

КУПУЙТЕ І УЖИВАЙТЕ

СИНКУ

з фабрики

ПЛОЦЬКИЙ, ВАСЕРМАН І С-КА

В КАЛІШІ

з маркою „СЛОНЬ“

до набуття у всіх Повітових Союзах і кооперативах

ЖАДАЙТЕ ВСЮДИ

ЦИКОРІЇ ЛУНА

ВИРІВ УКРАЇНСЬКОЇ

КООПЕРАТИВНОЇ ФАБРИКИ

„СУСПІЛЬНИЙ ПРОМИСЛ”

ЛЬВІВ - БОГДАНІВКА, Церковна 2. Тел. 42-97

Читайте і передплачуйте одинокий часопис для української молоді і доросту

„ВОГНІ”

що виходить у Львові, вул. Гродзіцких ч. 4/III. п. раз у місяць. Багатий зміст! Цікаві повістеві додатки! Передплата річно зл. 5.50, піврічно зл. 3.— П. К. О. Варшава ч. 101,423. — Жадайте по всіх книгарнях!

В ЖЕ В И Й Ш Л А

НАКЛАДОМ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

НЕЗВИЧАЙНО ЦІКАВА КНИЖКА

І Л Л Я Б О Р Щ А К — Р Е Н Е М А Р Т Е Л Ь

М А З Е П А

Ж И Т Т Я І П О Р И В И В Е Л И К О Г О Г Е Т Ь М А Н А

З М І С Т :

1. ЩАБЛІ КАРІЄРИ
2. ГЕТЬМАН
3. МОТРЯ КОЧУБЕЇВНА
4. МАЗЕПА І КАРЛОУХІ
5. РОЗГРОМ.

ДОДАТОК: ПЕРЕКЛАДИ
НАЙВАЖНІШИХ ПОЕМ
ПРО МАЗЕПУ. ....

ПЕРША, МОДЕРНА БІОГРАФІЯ МАЗЕПИ, ЯКА ПОЯВИЛАСЯ
ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ, ДЕ ВИКОРИСТАНО ЧИМАЛО НОВИХ
ДЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ ВЕЛИКОГО ГЕТЬМАНА. ....
ВИДАННЯ ДОПОВНЕНЕ І СПРАВЛЕНЕ АВТОРАМИ